

Валентина КУЧЕРЯВЕЦЬ
(Ніжин)

“Перший видатний державний муж у Росії з українських уродженців”: князь Олександр Андрійович Безбородько

Ніжин і Петербург... Багато молодих людей, волею долі пов'язаних із невеликим повітовим містечком, упевнено чи несміливо спрямовували свій погляд на столицю величезної імперії: хто в пошуках кар'єри, хто – засобів для існування, а хто й охоплений прагненням примножити могутність і славу Вітчизни... Микола Гоголь, привезений у Ніжин до гімназії німецьким, спотвореним золотухою хлопчиком, за роки навчання “розвинувся в ній надзвичайно”. Та так, що, відправляючись після закінчення її до Петербурга, “самовпевнено” заявив: “...або нічого про мене не почувте, або почувте що-небудь вельми хороше” [1, 94].

І хто знає, чи стала б можливою поява у світовій культурі такого імені, як Микола Гоголь, якби не відкриття на самому початку XIX ст. в Ніжині Гімназії вищих наук, чим ми зобов'язані насамперед князю Олександру Андрійовичу Безбородьку, відомому державному діячеві катеринівської епохи. Постає Олександра Андрійовича вже у сучасників викликала неоднозначні почуття – від раболіпного захоплення й задрощів до гордовитого презирства, проте, ніхто не міг назвати його пересічною людиною. Майже за століття після смерті князя Є.П. Карнович свій біографічний нарис про нього завершує так: “На закінчення можна поставити таке загальне питання: чи бажано, щоб наші державні діячі були на кшталт світлішого князя Безбородька? Думаємо, що на це питання доводиться відповідати негативно” [4, 304]. Біографію князя він помістив у збірці під загальною назвою “Видатні й загадкові особи XVIII і XIX сторіч”; серед дев'яти “сусідів” Олександра Андрійовича – архімандрит Фотій, князь О.М. Голіцин, навіть, Джузеппе Каліостро [2]. Водночас, той-таки Є. Карнович, поставивши за мету з максимальною об'єктивністю висвітлити життєвий шлях князя, переконливо стверджує: “Першим за часом видатним державним мужем у Росії з українських уродженців був Безбородько” [4, 211].

Спробуємо відновити деякі факти з життя Олександра Андрійовича Безбородька, ґрунтуючись на джерелах, що зберігаються в Музеї рідкісної книги імені Г.П. Васильківського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя [див.: 2–6]. Найбільш об'ємним із них є дослідження Н.І. Григоровича “Канцлер князь Олександр

Андрійович Безбородько у зв'язку з його часом". Ця робота була удостоєна премії Імператорської Академії наук, встановленої графом М.О. Кушельовим-Безбородько, двоюрідним внуком князя (сином його небожа), за краший життєпис знаменитого предка і, природно, має хвалебний характер. У такому ж дусі витримані біографічні нариси О.А. Безбородька авторства М.О. Лавровського – таємного радника, доктора слов'яно-руської філології, першого директора Історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1882) [див.: 5], та В. Толбіна – у збірці “Гімназія вищих наук і лицей князя Безбородько” [2, с. 132–153] й інших.

Дещо інші інтонації звучать у вже згаданому дослідженні Є.П. Карновича, в якому він називає князя типовим представником “ділових людей” епохи Катерини II, послідовно розвиваючи основну характеристику “Безбородько” – “спритний хохол”, що має світлий розум” [4, 202]. На початку біографічного нарису автор зазначає, що за часу Петра I та його наступників до “малоросів” ставилися не просто упереджено, але, навіть, вороже, пам'ятаючи зраду І. Мазепи – й узагалі постійні їх “хитання”. Ставлення почало мінятися зі сходженням на престол Єлизавети Петрівни; до цього “малороси не посідали у Великій Росії ніяких видних місць” [4, с. 209–210]. Проте, в загальній тональності нарису виразно прослідковуються залишки цього упередження, оскільки стрімка кар'єра князя де завуальовано, а де й відкрито, пояснюється, насамперед, “хохлацкою спритністю”, що була винятково розвинута в Олександра Андрійовича, а вже тільки потім – надзвичайною пам'яттю і розумом.

Про “дивовижний дар пам'яті” згадується практично в усіх джерелах. В. Толбін зазначає, що в молодості приятелі часто влаштували “дивні й оригінальні випробування” цьому дару. Як тільки О.А. Безбородько засинав, вони будили його, питаючи про “дати різних давніших подій”: “Досліди сипалися з усіх боків, і напівпробуджений-напівсонний Олександр Андрійович відповідав на всі найскладніші й найзаплутаніші запитання, без жодної помилки, і потім знову засинав, як нічого й не було” [2, с. 134]. Володів він і багатьма іншими достоїнствами та здібностями, які й дозволили йому посісти завидне місце в Російській імперії.

Уже саме походження прізвища “Безбородько” овіяне духом козацьких легенд. Біографи виводять рід Безбородьків від одного зі згасаючих польських родів (“древнього благородного покоління”) – Ксьонжницьких. У вітчизняних документальних пам'ятках зустрічається ім'я Дем'яна Ксьонжницького в перші роки гетьманства Богдана Хмельницького. Є. Карнович з цього приводу уточнює: з російських джерел, зокрема, з донесень думного дяка Григорія Кунакова царю Олексію Михайловичу, відомо, що “у війську гетьмана Богдана Хмельницького було 6000 банітів, тобто польських шляхтичів, засуджених судом до вигнання з вітчизни за різні провини, переважно за свавілля і буйство. Люди ці були відчайдушні головорізи і хоробро билися проти своїх співвітчизників, захищаючи Україну від їх панування” [4, с. 207]. Ці поляки, продовжує автор, залишалися в Україні, служили в козацькому війську й за походи проти поляків і турок одержували тут “маєтності”, переходячи у православну віру; деякі з них “утримали” свої старовинні польські прізвища, інші змінили їх на “малоруські прізвиська”.

До числа останніх і належить Дем'ян Ксьонжницький, який, “не щадивши себе для нової своєї вітчизни”, відзначився у походах і битвах війни між Україною і Польщею та заслужив “почесне військове прізвисько Безбородько” [2, с. 132]. За переказами, в одній із

сутичок Д. Ксьонжницькому відрубали підборіддя (“бороду”), і з тих пір він став прозиватися “безбородим” або “безбородьком”. В. Толбін стверджує, що Олександр Андрійович Безбородько “доводився праправнуком цьому першому з Безбородків” [2, с. 132].

Олександр, старший син Андрія Безбородька і Євдокії Забело, народився в Глухові 14 березня 1747 р. (за деякими джерелами 17 березня 1745 р.). Про його дитинство відомостей практично не збереглося; відомо лише, що батько сам навчав сина грамоті, поступово переходячи від букваря до “Часослова” і, нарешті, до “Псалтиря”.

Андрій Безбородько, батько майбутнього князя, був людиною досить розумною і спритною, умів майстерно підлабузнюватися, чим неодмінно здобував прихильність тодішніх правителів Підгетьманської України, і в результаті досяг посади генерального писаря, яка приблизно відповідала посаді державного секретаря в тогочасній Росії. За переказами, він відзначався непомірним хабарництвом, роздавав посади за гроші і, щоби збільшити свої прибутки, постійно придумував безліч нових посад. Один із сотників доніс на А. Безбородька – останній був позбавлений посади, але “зумів знайти заступництва” у гетьмана К. Розумовського й знову повернув собі попереднє “теплецьке” місце. Мало того, чину тепер вже позбувся донощик, та ще й отримав “за наклеп” 100 ударів палицями [4, с. 212].

Багато біографів наголошують на тому, що Олександр Безбородько продовжив науку в Києво-Могилянській академії, проте Є. Карнович стверджує, ніби ім’я його не зустрічається у списках випускників, і це, на думку біографа, дає підстави вважати, що він не був справжнім її вихованцем, а тільки як бурсак відвідував лекції [4, с. 213].

У 1765 р. О.А. Безбородько вступив на службу у званні “бунчукового товариша”, яким “жалували”, здебільшого, молодих людей із відомих українських родів. У військовий час він мав перебувати у розпорядженні гетьмана, а в мирний міг жити вдома без конкретних обов’язків. Але батько, використовуючи зв’язки, влаштував сина в канцелярію графа П.О. Румянцева, тодішнього управителя Гетьманщини – президента Другої Малоросійської колегії. Саме на цій службі майбутнього князя й помітили, оскільки він проявив корисні ділові якості, насамперед, незвичайну пам’ять й уміння викласти коротко і зрозуміло сутність справи, якою об’ємною, складною й заплутаною вона б не була. Весь подальший кар’єрний шлях Олександра Безбородька свідчить про те, що в ньому вдало поєдналися визначальні риси вдачі його предків: відвага й улесливість, уміння використати випадок і викрутитись із будь-якої ситуації, розум і спритність...

У 1768 р. з нагоди розриву відносин Російської й Оттоманської імперій, О. Безбородько супроводжував П. Румянцева на місце військових дій, де останній доручив своєму підлеглому військове керівництво. Згодом Олександр Андрійович писав: “Командуючи спершу Малоросійським і Ніжинським полком, а потім, маючи під началом Лубенський, Миргородський і компанійські полки, перебував у походах на Бузі та між Бугом і Дністром...” [4, с. 214]. Після укладення миру Олександрові Безбородьку видалася нагода стати поміченим при дворі, і він нею вдало скористався. Є різні версії з цього приводу: були, зокрема, свідоцтва, що сам П. Румянцев, “вимолюючи” в імператриці “материнських щедрот” (нагороди за старанну службу), відрекомендував його Катерині II, назвавши “діамантом у корі”. Стверджували також, що государиня вже й раніше помічала в донесеннях, складених О. Безбородьком, “більше складу”, ніж у інших секретарів.

Дещо по-іншому описував “закріплення” Олександра Безбородька при дворі сардинський посланник маркіз де Палеро: “Румянцев, знаючи, що ніхто краще Безбородька не був здатен виконати складне доручення, послав його до Петербургу, від свого імені, для звіту у величезних сумах, які мав у своєму розпорядженні під час війни. Результат виправдав цей вибір” [4, с. 215]. Справді, результат задовольнив усіх зацікавлених осіб, а сам звітуючий так сподобався імператриці, що вона призначила його одним зі своїх секретарів у особливо важливих справах і дорученнях. У депеші посланника знаходимо й таке зауваження: “не полишу сказати, що в нарадах, які ознайомили царицю з цією спритною людиною, не завжди, як говорили, справа йшла про грошові розрахунки. Але цей факт нічим не доведений...” [4, с. 216]. Можливо, всі три варіанти мали місце. Проте, важко згодитися з Є. Карновичем, ніби своєю успішною кар’єрою О.А. Безбородько єдино завдячував сприятливій придворній обстановці того часу.

Більшість біографів захоплено констатують – Олександр Андрійович блискуче знав декілька іноземних мов, але практично ніхто не пояснює, коли і де він їх навчався. Майбутній князь приїхав у столицю імперії, володіючи з іноземних мов лише латиною, тому “першою турботою спритного хохла в Петербурзі було навчитися французької” [4, 216]. Із завидною запозятістю узявся він за роботу, і протягом двох років вивчив спочатку французьку, а далі й німецьку та італійську мови. З цього приводу в біографічному нарисі Є. Карновича знаходимо ущипливий коментар: “вивчивши французьку чудово, говорив, однак, не добре та із запинками”, російською ж “усе життя говорив з малоруським акцентом <...> вельми потішним для великоруського вуха” [4, 216–217].

Але “малоруський акцент” не перешкодив Олександрю Безбородьку “протягом яких-небудь семи років, – на загальне здивування й заздрість тих багатьох, хто всіма засобами домагалися почестей” [2, с. 137], утвердитися при дворі. Сучасники – хто заздрячи, хто захоплюючись – жваво коментували зміцнення “Безбородьки” при Катерині, але все ж відгуки їх рясніли переважно такими оцінками: “щедро нагороджений гострою пам’яттю і гостротою розуму”, “працьовита людина”, “його найголовніший талант полягав у ґрунтовному знанні російської мови і в умінні витончено висловлювати нею думки”, “одним із найголовніших його талантів була висока стильова майстерність” (“искусство в русском слогѣ”). Усе це змушений був визнати і такий прискіпливий біограф, як Є. Карнович. Коли імператриця веліла написати лист, указ або інший важливий документ, О. Безбородько виходив у приймальню і в найкоротший час повертався з готовим завданням, виконаним “із такою витонченістю, що нічого не залишалось бажати кращого” [4, с. 221]. Як свідчення такого “дивовижного володіння пером”, В. Толбін описує наступний випадок:

Одного разу імператриця наказала Олександрю Андрійовчу написати досить важливий указ, що вимагав глибоких міркувань. Термін був короткий, обставини не допускали ні найменших зволікань, але Безбородько, ймовірно, заклопотаний нагромадженням інших справ, мабуть, уперше і в останнє в житті зраджений був своєю величезною пам’яттю і з’явився перед Катериною, зовсім забувши про її повеління. Государиня <...> поставила першим питанням – чи виконано доручення? Не розгубившись, Олександр Андрійовч вийняв із портфелю аркуш паперу і став читати те, що було звелено йому <...> З кожним новим параграфом Государиня схвалювала написане і, цілком задоволена змістом у цілому, зажадала уявний указ для підписання. Безбородько, який не чекав такої швидкої

розв'язки і розраховував на певні зауваження, доповнення і зміни в окремих частинах, що дали б йому можливість вчинити насправді імпровізоване, зам'явся і зволікав. Государиня повторила свою вимогу, і збентежений Безбородько подав врешті прочитане ним так складно, плавно і з таким розумінням і знанням справи: лист паперу виявився абсолютно незайманим... Велика із здивуванням подивилася на доповідача і, замість очікуваного гніву, похвалила незвичайний дар Олександра Андрійовича” [2, с. 136].

Французький посланник граф Сегюр склав наступну думку про О. Безбородька: “приховує тонкий розум під важкою зовнішністю <...> володіє всіма якостями, необхідними для його поста; працелюбний, має досвід у веденні справ, вкрадливий, виверткий, послужливий; людина, для якої немає нічого складного <...> він прекрасно знає свою государиню, схвалює всі її помисли й усуває всі перешкоди” [4, с. 234].

Завдяки таким якостям О.А. Безбородько дуже швидко досяг такого значення при дворі, що, наприклад, княгиня К. Дашкова у своїх записках називала його “першим секретарем Катерини”. Коло його державних обов'язків “непомірно розрослося”, до того ж, Олександр Андрійович виконував безліч особистих доручень імператриці. Водночас, він починав – спочатку обережно – проявляти й власну ініціативу, став “втягуватися у зовнішню політику”. В 1780 р., залишаючись секретарем, був призначений до колегії закордонних справ; цього ж року, в листопаді, впевнившись у здібностях О. Безбородька до дипломатії, Катерина II надала йому звання “повноважного для всіх неогоцій” і підвищила в чині до генерал-майора.

У січні 1782 р. імператриця доручила в його “точне ведення і нагляд поштовий департамент”, яким він керував до кінця свого життя. Є. Карнович змушений погодитися, що “треба віддати йому [О. Безбородьку – *авт.*] справедливість – він у це управління порядок обдуманого і послідовного удосконалення” [4, с. 236]. Тут Олександр Андрійович проробив величезну роботу й здійснив досить важливі зміни: вивчив устрій пошти в Західній Європі й узяв за зразок французьку; поліпшив міжнародні поштові зносини; прагнув облаштувати якомога більшу кількість поштамтів “для зручного сполучення між усіма місцевостями Росії”; намагався призначати станції не далі як за 15–20 верст одна від одної, відшукував зручні шляхи для проїзду, ставлячи за мету з'єднати їх у єдиний цілісний шлях; встановив пенсії для поштових службовців...

Однак, слід визнати, що діяльність О. Безбородька не обмежувалася тільки державними інтересами, паралельно він намагався займатися різними справами “для розживи” [4, с. 210]. У перші роки свого перебування при дворі він пробує, наприклад, займатися винокурінням, виправдовуючи це такою причиною: “де що ступити, то і платити потрібно”. Водночас він “почав ласувати на рангові маєстності”, і взагалі “збирання земель і кріпосних душ” поступово стає для нього життєво невід'ємною потребою. Біографічні джерела по-різному оцінюють його майно під кінець життя, але практично в кожному з них воно супроводжується епітетом “величезне”. Навіть віддані йому люди відзначали в ньому “ненаситну пристрасть до наживи й накопичення”, зауважуючи, що він “не гребував ніяким добром <...> проміняв би всю Росію на який-небудь діамант” [4, с. 303]. Взагалі, ділова “жилка” билась у ньому постійно. Так, наприклад, облаштовуючи діяльність того-таки поштового департаменту, Олександр Андрійович потурбувався зменшити довжину поштової версти з 700 сажнів до 600, і все це з єдиною метою – збільшити прибутки від прогонних платежів.

Важко не погодитися з біографами, що піднесення такої людини, як О.А. Безбородько завжди пов'язане з багатьма проблемами, перше для неї самої, оскільки, за наявності багатьох достоїнств, у нього “немає ні достатньої твердості, ні представницької зовнішності, ні знатного роду <...> він далекий від пишноти, командування і парадів” [4, с. 228]. Олександр Андрійовичу довелося докласти величезних зусиль, аби компенсувати ці “недоліки” в очах двору і “придбавати відмінне благовоління”. “Стараннями своїми задля блага і слави вітчизни <...> вірною своєю ревністю й різними достославними подвигами <...> своїми почесними властивостями” в 1784 р. він був уведений “у графське достоїнство Римської імперії” з девізом на гербі “Labore et zelo” (“Працею і завзяттям”) [3, с. 105]. Ці слова й сьогодні можна прочитати над порталом над колонадою фасаду Гоголівського корпусу НДУ імені Миколи Гоголя.

Є. Карнович констатує: “Незважаючи на те положення, яке займав при государині Безбородько, він звідував у пору своєї блискучої служби не мало смутку” [4, с. 244]. Постійні інтриги призводили до того, що “граф-доповідач” (як стали його іменувати при дворі) то віддалявся в немилості, то “видужував”, тому що “справи справляти нікому” [4, с. 257]. За труди під час шведської війни, коли граф О.А. Безбородько був не тільки дипломатом, але частково й керівником сухопутних і військових дій, Катерина II надала йому в 1790 р. чин дійсного статського радника [4, с. 257].

“У княже Російській імперії достоїнство” О.А. Безбородько був уведений уже за імператорства Павла I, який так його оцінив: “Ця людина для мене – дар Божий”. І не дивно: Олександр Андрійович володів величезною інформацією про “попередні” справи, і цим міг бути вельми корисний новому монарху. Павло I особисто наказав О. Безбородьку підготувати маніфест про власне сходження на престол, а незабаром “поклав на нього труди по фінансовому комітету”, після чого про Андрія Андрійовича “заговорили, що він “перший міністр” [4, с. 292].

На коронації нового імператора князь О.А. Безбородько був однією з найбільш важливих дійових осіб. У “чині дії коронації” сказано: “Його імператорська величність зволив вказати подати імператорську корону, яку дійсний статський радник I класу граф Безбородько підніс митрополитам, а вони піднесли його величності на подушці” [4, с. 293]. При дворі склалася думка, що Катерина мала наміри передати престол своєму улюбленому внукові Олександрю, обійшовши сина, до якого відчувала сильну неприязнь. Один із сучасників, дошукуючись причин такого виключного благовоління нового імператора до Олександра Андрійовича, писав (наведемо цитату мовою оригіналу, аби читачі могли відчутти енергетику висловлювання, спрямовану не тільки проти О.А. Безбородька): “Екатерина <...> поручила ему составить духовное завещание и вверила хранение онаго ему. По кончине ее, гнусный Безбородко обнаружил всю свою подлость и коварство свойств, соврожденных малороссам: он не Сенату, а Павлу <...> предъявил завещание” [4, с. 287]. Як бачимо, “упередження до малоросів” тануло дуже повільно, не дивлячись на “дивовижну” їх пам'ять, “гострий розум”, “старанну службу і труди”, а також безліч інших важливих для державного мужа достоїнств...

У біографічному дослідженні Н. Григоровича один із розділів має назву “Ставлення до письменників і освіти”. Загалом критично відгукуючись про цю роботу, написану “на замовлення”, Є. Карнович досить позитивно, однак, оцінює виокремлення в ній такого розділу. Хоча в катерининську епоху “так зване меценатство, і в хорошому, і в

поганому спрямуванні, було у великому ходу” [4, с. 259], для О. Безбородька покровительство письменникам було не тільки даниною моді, але й одним із обов’язків вельможі. Олександр Андрійович сам володів пером “так майстерно, що навряд чи зустрічав у середовищі своїх сучасників суперника в цій частині, зрозуміло, у придворних колах”. Біографи висловлюють припущення, “якби Безбородько ступив на літературні терени, то з нього вийшов би чудовий для свого часу письменник” [4, с. 260].

О.А. Безбородько надавав заступництво і підтримку Г. Державіну, І. Хемніцеру, О. Новікову, Д. Фонвізіну, О. Радіщеву й іншим. Г.Р. Державін, наприклад, називав його своїм ангелом-благодійником, не упускаючи, проте, можливості при нагоді дошкульно ущипнути покровителя у своїх віршах. І було за що, адже меценатства “у поганому спрямуванні” сіятельний чиновник також не цурався. Дозволимо собі доповнити розповідь матеріалами із книги М.І. Пиляєва “Забуте минуле околиць Петербурга”, вперше виданої у 1889 р. й написаної – за словами самого автора – як на основі різних історичних джерел, так і усних переказів, збережених старожилами [6]. Розповідаючи про перші багаті мастки на околицях Санкт-Петербурга, М. Пиляєв наводить дані, що в 1782 р. О. Безбородько купив на березі р. Неви дачу за 22,5 тис. руб. і збудував тут розкішний заміський будинок із величезним садом у англійському стилі, безліччю “примхливих” стежинок, із каналами, острівцями, альтанками... Князь задля будівництва, навіть, наробив боргів, прагнучи у пишності не поступатися Г. Потьомкіну. Майже століття потому, в 1873 році, на дачі ще зберігалися залишки колишньої помпезності. Зокрема, можна було побачити гранітний п’єдестал, на якому колись підносилися величезний мідний бюст господаря. У глибині саду все ще стояв храм Сивілі з колосальною статуєю язичницької вішунки майбутнього. Ця статуя вагою 200 пудів (3200 кг), що уособлювала Катерину II, також була відлита з міді у жовтні 1788 р. при Імператорській Академії мистецтв, наслідуючи давньогрецькі зразки.

З цим заміським маєтком найчастіше пов’язують “амурні походеньки” Олександра Андрійовича. За свідченнями сучасників, князь “був дуже охочим” до карт, але ще більш “охочим” був до жінок, причому “різного гатунку”, найперше – актрис; особливо любив італійок, але не оминав і росіянок. Говорили, що саме на цій дачі О. Безбородько тримав свій “сераль”. Той же М. Пиляєв зауважує, що в 60-тих роках (в XIX ст., коли дачею володів граф Г.О. Кушельов-Безбородько) особисто бачив у будинку велику картину, написану олійними фарбами, із зображенням десяти найулюбленіших “одалісок” колишнього господаря. Змальовані вони були сидючи на софі в тій-таки кімнаті, де й висіла картина. На полотні – жінки різних національностей: італійки, німкені, фінки, росіянки, навіть, одна негритянка. Старшою одаліською була балетна танцівниця Ф.Д. Каратигіна, прихильність до якої Олександр Андрійович зберігав до кінця свого життя. Він мав від неї дочку, Наталію Олександрівну Верещку (прізвище утворене на згадку про перше поселення, яке Катерина II “пожалувала” О. Безбородьку). За спогадами це була гарненька, багата й добре вихована дівчина, яку князь називав своєю вихованкою.

В амурних справах Світлішого князя сповна проявилася його широка натура “спритного хохла” і витримка державного мужа. Вже у досить зрілому віці О. Безбородько певний час добивався взаємності від популярної артистки оперети Лізоньки Уранової, навіть, намагався викрасти її. Доведена переслідуваннями до від-

чаю, актриса під час вистави в Ермітажі, у присутності імператриці, підбігла до авансцени, впала на коліна і заволатала: “Матінко царице, врятуй мене!” – і передала государині письмову скаргу, в якій виклала всі інтриги О. Безбородька. За переказами, Катерина II жорстко “розпекла” підтоптаного ловеласа, а Є. Уранову віддала заміж за актора С.М. Сандунова, звелівши винуватцю відшкодувати витрати на весілля.

Пізніше й сама актриса позбиткувалася зі знахабнілого вельможі. Одного разу під час вистави (О. Безбородько сидів у першому ряді крісел) Є.С. Сандунова підійшла до краю сцени, спритно виїняла з ридикюля гаманець з грошима і, спрямувавши погляд великих лукавих очей на сановника, з іронічною посмішкою проспівала пісеньку про те, що за гроші, навіть за великі, кохання не купиш. Вся зала наповнилася гучними оплесками. Та “розумний Безбородько” плескав у долоні й сміявся голосніше за інших, першим із-поміж інших почав вимагати заспівати на біс. Наступного дня він послав Є. Сандуновій шкатулку з дорогоцінностями [6, с. 69–70].

На думку М.І. Пиляєва, було б несправедливо звинувачувати О.А. Безбородька в низькій моральності. Князь не був виключенням – усі його сучасники, переважно вже немолоді придворні, характеризувалися такими ж якостями. “Любов до жінок була тоді в моді – такий був час і звичаї” [6, с. 70]. Говорили, що у своїх любовних пригодах О. Безбородько шукав полегшення від величезної відповідальності, яку йому часто доводилося брати на себе. Зокрема, маркіз де Палеро стверджував, що жінки ніколи не відволікали його від важливих державних справ і влада їх над ним обмежувалася хіба-що протекцією окремих особистостей, незначних для ходу політичної машини [6, с. 68].

Меценатству в “хорошому спрямуванні” Олександр Андрійович Безбородько також віддав немало і часу, і сил, і коштів. Зокрема, є свідчення, що за дорученням Катерини II, беручи участь у слідстві у справі О. Радішева, він “за вродженим йому м’якосердям” не давав ходу багатьом обтяжливим обставинам. За словами сина О. Радішева, О.А. Безбородько клопотався згодом про помилування його батька перед імператором Павлом I. Оцінюючи цю сторону діяльності князя як людини і державного діяча, Є. Карнович підсумовує: “сприяв загальному ходу освіти в Росії” [4, с. 263–265]. Й історія заснування Гімназії вищих наук у Ніжині тому підтвердження.

Як відомо князь Олександр Андрійович Безбородько, один із найзаможніших вельмож свого часу, не залишив офіційного заповіту, проте, в його паперах зберігся датований останнім роком життя документ під багатозначною назвою “Записка для моєї духівниці”. В ній у п. 7, він писав: “З доходів моїх відкладаючи в перші п’ять років по десять тисяч, для того, що тут потрібно різні борги платити, а потім по двадцяти тисяч протягом восьми років, вносячи їх у ломбард, а з суми цієї і скласти доходи на утримання притулку для похилих і покалічених, де завгодно буде уряду наказати” [6, с. 3]. Граф Ілля Андрійович Безбородько, який успадкував майно, у пам’ять про старшого брата виконав його волю, узгодивши її з потребами часу. Так, замість притулку в Ніжині з’явився один із перших вищих навчальних закладів на території України.

У 1797 р. О.А. Безбородько був “пожалуваний канцлером”, але відчуваючи занепад здоров’я, почав замислюватися про відставку. 16 квітня 1799 р. князь О.А. Безбородько помер у Петербурзі й був похований на кладовищі Олександро-Невської лаври з надзвичайною пишнотою, хоча і висловлював за життя прохання про скромну поховальну церемонію. Цікаво, що імператор – попри вже наведені його слова щодо цінності послуг О. Безбородька для російської корони – під час похорон не був присутній [4, с. 300–301].

Слід зауважити, що авторитет О.А. Безбородька як державного діяча був настільки великий, що за декілька десятиліть після його смерті портрети О. Безбородька можна було все ще бачити в державних установах. Біографи відзначають: порівняно з іншими царедворцями взагалі князь володів декількома прекрасними якостями – “сам не вів інтриг і з усіх найнесприятливіших про нього відгуків не видно, щоб він коли-небудь рив яму іншому, тому, мабуть, і сам не потрапляв до неї, хоча й часто знаходився майже на самому краєчку <...> іншою хорошою якістю Безбородько була його незлобивість” [4, с. 302].

Загалом, попри все, Олександр Андрійович Безбородько був людиною свого часу. Можливо найспритнішою і найрозумнішою. Його заслуги для укріплення Російської імперії беззаперечні у різних сферах державного життя, в тому числі й освітній галузі, опосередковано прислужившись і батьківщині його предків – Україні. То ж, цілком приєднуємося до слів, якими завершує свій біографічний нарис про князя Олександра Андрійовича Безбородька В. Толбін: “Один Бог без гріха <...> Про добро ж, зроблене ним, говорить Ніжин, говорить ціла Малоросія і цього досить, щоб пам’ять Світлішого назавжди поважалася” [3, с. 153].

1. *Вересаев В.В.* Гоголь в жизни: Систематический свод подлинных свидетельств современников / Предисл. Ю. Манна; Коммент. Э. Безносова. – Х.: Прапор, 1990. – 680 с.
2. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородько: Издание второе, исправленное и дополненное. – Спб., 1881. – Отдел первый. – 473 с.; Отдел второй – CLXXXVII с.
3. *Григорович Н.* Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени. – Т. 1: 1747–1787 г.г. – Спб.: Типография В.С. Балашева, 1879. – 649 с.
4. *Карнович Е.П.* Замечательные и загадочные личности 18 и 19 столетий. – Спб.: Издание А.С. Суворина, 1884. – 520 с.
5. *Лавровский Н.А.* Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине (1820–1832). – К., 1879. – 158 с.
6. *Петухов Е.В.* Гимназия высших наук в Нежине. 1820–1832 (К 75-летию со дня основания). Исторический очерк. – Спб.: Типография В.С. Балашева и К. – 1895. – 61 с.
7. *Пыляев М.И.* Забытое прошлое окрестностей Петербурга / Вступительная статья А.А. Алексева. – Спб.: “Паритет”, 2008. – 528 с.; ил.

Кучерявец В. “Перший видатний державний муж у Росії з українських уродженців”: князь Олександр Андрійович Безбородько

У біографічному нарисі одного з найбільш видатних державних діячів Російської імперії доби правління Катерини II та Павла I висвітлені основні віхи його життя і кар’єрного зростання. Постать відомого російського царедворця з українського походження змальовується через призму його професійної діяльності та приватного життя. Акцентується увага на унікальних здібностях О.А. Безбородька, що уможливили його стрімке соціальне й матеріальне звеличення.

Кучерявец В. “Первый выдающийся государственный муж в России из украинских уроженцев: князь Александр Андреевич Безбородько”

В биографическом очерке об одном из наиболее выдающихся государственных деятелей Российской империи времен Екатерины II и Павла I определены основные вехи его жизни и карьеры. Персона известного российского царедворца украинского происхождения изображается сквозь призму его профессиональной деятельности и личной жизни. Акцентируется внимание на уникальных способностях О.А. Безбородька, которые способствовали его стремительному социальному и материальному возвеличению.

Kucheryavets' V. "First prominent state figure in Russia from the Ukrainian natives: prince Olexandr Bezborod'ko"

In the biographic essay about one of the most prominent statesmen of the Russian empire of time of Katherina II and Paul I the basic landmarks of his life and career are certain. The figure of the known Russian courtier from the Ukrainian origin is represented through the prism of his professional activity and private life. Attention is accented on the unique capabilities of O.A. Bezborod'ka, that did possible his swift social and financial glorifying.

Дмитро ГОРДІЄНКО
(Київ)

З епістолярної спадщини професора Петра Люперсольського

На сучасному етапі розвитку світова історична наука переживає період зміни парадигм історіописання [1]. В українських реаліях цей процес проходить як на рівні зміни ідеологічних засновків, так і на рівні засвоєння нової методології та методів історіописання.

Серед загальних тенденцій історичної думки можна виділити процес зближення історичної науки з іншими та зміщення акцентів у бік свідомісної й культурної історії, що дає змогу отримати повніше й усебічніше знання про минулу дійсність – більш повне уявлення про зміну мислення та поведінки людей і спільнот у минулому. Л. Зашкільняк зазначає: “порівняно з попередньою історіографією XIX–XX ст. сучасні дослідники минулого все більше переносять погляди з т. зв. “зовнішньої” історії подій та явищ соціального життя на “внутрішню” історію свідомості та мислення, котрі їм передують” [2]. Таким чином, на сьогоднішньому етапі розвитку історичної науки, важливою складовою мікроісторичних досліджень став аналіз індивідуальної свідомості й індивідуальної діяльності, максимально наблизений до особи, до її особистої історії [3].

Відповідно, в історичній науці спостерігається й зміна ставлення до епістолярної спадщини як до історичного джерела. Відтак, листи все частіше стають як джерелами для різноманітних досліджень, насамперед біографічних, так і темою самостійних джерелознавчих студій.

Наприкінці XX ст. значно розширилася і сфера біографістики. Поруч із описом видатних політичних постатей, зростає кількість життєписів простих людей, що може пояснюватися загальною зміною ставлення до людської особистості та тенденцією до персоналізації предмета історії [4].

У біографістиці чітко виділяються два аспекти: загальне (типове) та індивідуальне. Так, з одного боку, власне реконструкція історичного контексту епохи визначається Наталі Земон Девіс як завдання “вписати особовий випадок або конкретну форму поведінки в рамки тієї культурної практики, що була притаманна людям” певної епохи [5]. З іншого боку – відхилення від “загальноприйнятої” норми (вираженої формулою “нормальної людини певної епохи”) дає змогу побачити специфіку і значення певного індивіда в історичному процесі. В контексті біографії професора П. Люперсольського – життя, думки й переживання вченого, “вікиненого” зі свого звичного соціуму; життя в провінції в колі інститутських колег людини, яка зробила спробу “повернутися” у світ своєї юності.